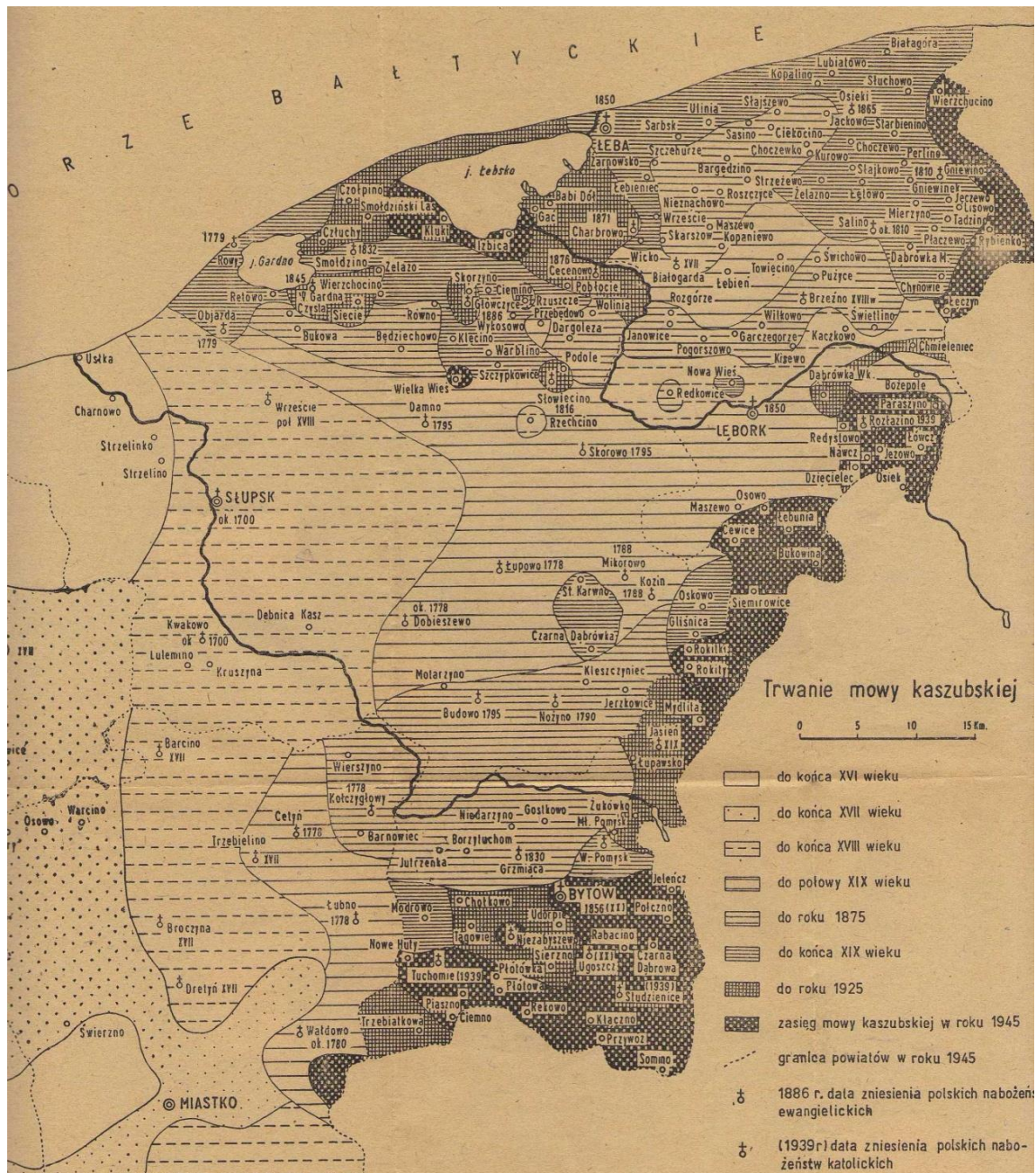

Temat 18: Geografia Kaszub.

Historyczne Kaszuby to obszar położony pomiędzy dolną Wisłą a dolną Odrą oraz między Bałtykiem a Notecią. W ciągu ostatniego tysiąclecia, w wyniku germanizacji i polonizacji Kaszubów, uległ on znacznemu ograniczeniu na zachodzie i południu (zob. temat 3). Zarysowany przez naukowców opis granic dawnej ziemi kaszubskiej zyskał także literacką wersję (zob. załącznik 1).

Zanik języka kaszubskiego na Pomorzu Zachodnim (XVI-XX w.)

(Źródło: K. Ślaski, *Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym*, Poznań 1954)

Dzisiaj zwarte osadnictwo kaszubskie obejmuje jedynie wschodnią część zarysowanego wyżej obszaru i rozciąga się od Gdańska po linię łączącą miejscowości Łeba – Lębork – Bytów, gdzieśgdzie do niej nie dochodząc (Łeba), a w innych miejscach znacznie przekraczając (Gochy). Jeszcze na przełomie XIX/XX w. kaszubskie wyspy na terenie zgermanizowanego Pomorza Zachodniego istniały na zachód od ujścia Łeby, nad jeziorami Łebsko i Gardno, i z tego względu również ten obszar zostanie opisany w niniejszym opracowaniu. Południową granicę Kaszub wyznaczają dziś Chojnice i Karsin. Północną granicę etnicznego obszaru kaszubskiego stanowi, tak jak przed wiekami, Morze Bałtyckie.

Kaszuby leżą w strefie klimatu umiarkowanego. Położenie nad Bałtykiem sprawia, że zimy na ogół nie są mroźne, a pora letnia nie jest zbyt upalna. Choć warunki klimatyczne są dogodne do rozwoju rolnictwa (w średniowieczu uprawiano na Kaszubach nawet winorośl), to jednak jakość gleb nie jest najlepsza. Na przeważającym obszarze dominują gleby średniej i niskiej jakości. Należy wziąć pod uwagę również ukształtowanie terenu, które jest bardzo zróżnicowane. Charakterystycznym elementem krajobrazu są wysoczyzny morenowe i moreny denne, powstałe w wyniku działalności lądolodu, który ustąpił około 12 tys. lat temu (liczne głazy narzutowe również są efektem działania tego lądolodu). Biorąc pod uwagę powyższe czynniki, należy stwierdzić, że zajmowanie się rolnictwem wymagało wielkiego nakładu sił.

Widok z *Sobótki* (221 m n.p.m.) koło Ręboszewa (fot. A. Hinz)

Charakterystyczną cechą kaszubskiego krajobrazu są rzeki i jeziora. Do najdłuższych rzek zalicza się Brdę (całkowita długość 238 km), Wdę (198 km) i Wierzycę (151 km). Jednak nie przepływają one przez całe Kaszuby. Choć niemal na całej swej długości przez współczesne Kaszuby przepływa Łeba (117 km), która przez wieki wyznaczała polityczną granicę między zachodnią a wschodnią częścią Kaszub, to jednak miano królowej rzek

kaszubskich dzierży Radunia (105 km). Jej nazwa pojawiła się w źródłach pisanych już na początku XIII w. Radunia jest niezwykle *pracowitą* rzeką – na przestrzeni ostatnich stu lat powstało bowiem na niej kilka elektrowni, które dzisiaj zasilają okoliczne miejscowości, w tym Gdańsk. Radunia wykorzystywana jest również w celach turystycznych (np. kajakerstwo). Piękno tej rzeki opiewał m.in. Stefan Bieszk (zob. załącznik 2).

Największe jeziora to Łebsko (ok. 7000 ha) i Gardno (ok. 2300 ha). Leżą one na obszarze, który jeszcze na przełomie XIX/XX w. zamieszkiwany był przez kaszubskich Słowińców. Następnymi w kolejności są jeziora Żarnowieckie (ponad 1431,6 ha) i Charzykowskie (1363,8 ha). Owiane legendami i pięknymi opisami literackimi są Wdzydze. Najwięcej jezior znajduje się w powiatach kartuskim, bytowskim i kościerskim.

Znaczną część Kaszub pokrywają lasy. Najgęściej zalesiony jest obszar południowo-zachodnich Kaszub. Znajdują się tam Bory Tucholskie, będące największym kompleksem leśnym w województwie pomorskim, jednak tylko częściowo znajdują się na terenie współczesnych Kaszub (tzw. Zabory). Większe kompleksy leśne tworzą m.in. Puszcza Darżłubska, Puszcza Kaszubska oraz Lasy Mirachowskie.

Na Kaszubach znajduje się największe wzniesienie na całym Niziu Europejskim, czyli na obszarze rozciągającym się od Niziny Francuskiej aż po wysoczyzny Rosji. Mowa oczywiście o Wieżycy (329 m n.p.m.), gdzie na szczycie znajduje się wieża widokowa. Natomiast w świadomości Kaszubów inne wzniesienie uzyskało większe znaczenie, mianowicie słowiński Rowokół (115 m n.p.m.). Święta góra Kaszubów początkowo była miejscem kultu pogańskiego, potem stała się ważnym elementem pielgrzymek chrześcijańskich pątników. Pobudowaną w średniowieczu świątynię jednak zniszczono wraz z nastaniem reformacji, w XVI w. Obecnie na wzniesieniu znajduje się wieża widokowa.

Dzisiaj kaszubskie lasy, rzeki, jeziora i morze stanowią, poza nielicznymi wyjątkami, przede wszystkim atrakcję turystyczną. Powoli tracą (poza morzem) na znaczeniu ich funkcje gospodarcze i kulturowe. Należy jednak pamiętać, że przez wieki były źródłem surowców oraz żywności i stanowiły (obok rolnictwa) ważne źródło dochodów ludności. Specyficzne warunki geograficzne kształtowały przez stulecia także naturę Kaszubów i ich kulturę. Ostatnie dziesięciolecia przyniosły wprawdzie ważne zmiany w strukturze zawodowej (większość Kaszubów pracuje dzisiaj w przemyśle i usługach, ukształtowała się warstwa inteligencji), jednak ślady wpływu krajobrazu na zajęcia ludzi, na ich kulturę materialną i duchową nie zachowały się jedynie w nazwach miejscowości czy obrzędach. Krajobraz jest nadal ważnym elementem kształtowania tożsamości kulturowej Kaszubów.

Kaszubskie rzeki, jeziora, wzniesienia, lasy, głazy są motywem licznych legend, niekiedy modyfikowanych przez współczesnych autorów i wydawców. Stały się także inspiracją dla twórców – pisarzy i poetów, malarzy, kompozytorów. Nie ma powodu się temu dziwić, gdyż, jak mówi legenda, piękno Kaszub jest wynikiem specjalnej i wyjątkowej twórczości Boga (zob. załącznik 3).

.....

Załącznik 1: J. Rompskji, *Vjész tē...*, „Zrzesz Kaszëbskô”, nr 8 z 15.05.1934, s. 60.

(uwspółcześnienie pisowni: K. Rhode)

Wiész tē...

Wiész tē mōli, kim tē jes,
Kim ta zemia, kimże wies?
– Jô jem stôrëch Wendów ôrt,
Co swi słówë jész są wôrt.
Zemia, wies – to pò nich zbiég,
Co pò mòrza sygô brzég;
Tam je Gduńsk – kaszëbsczy gard,
Co to ò nim zabél bard,
Dze Òlëwa – ksążãt grób,
Ach jak strojny òn!... w naj znób!
A òd Nicë jaż pò Bôlt –
To je naji zemi sztôlt!

Wiész tē mōli, kim ten las –
Pòla, wòdë, co wkół nas?
– Las to gùslô dôwnëch lat,
Co nóm spiéwie, jak òjc, brat,
Zemiã dlô naju sã stół,
Żebë òtrok zôgónk miół.
A te wòdë to są lżë
Sërot, gdów, czej òjce szlë
Na kr’wawé, dzyrsczé bòje
Ò wòlnosc – bëcé swòje.
Wiész tē mōli, co to Grif,

Co ter' jakbë nie bël žiw?
– To nasz znak – ten czôrny juńc;
Jesz Kaszëbów nie je kùńc!
Òn to straszny juńc i lew,
Òn z Mòrlawë dobël krew!
Hej, tã Grifie w blónë lec,
Chcemë ciebie w sêrcach miec!

Załącznik 2: S. Bieszk, *Sonety kaszubskie*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1986, s. 11.

Radunia

Dawno mnie mściwy los uwiódł daleko
Od stron ojczystych: – duchem jeszcze stoję
U brzegów twych, patrząc w głębiny twoje,
Najmilsza ty i najsmutniejsza rzeko!

Twój bieg i życie nasze, jak sióstr dwoje:
W uroczych górach młodość swą przewleka.
Dojrzałe wody obce jarzmo czeka.

Radunio nasza, najbardziej rodzima!
Dolina twa, jak lud twój, urodziwa,
Kaszubska dusza, jak twój prąd, burzliwa!

O! taka mnie za tobą żalóść ima,
Iż chciałbym lec, znużony, u swej rzeki,
I usnąć już przy gwarze twym – na wieki.

Załącznik 3: Legenda o stworzeniu Kaszub

(*W wieczornej mgle. Niesamowite opowieści z Kaszub ze Słownika Sychty*, oprac. G. Schramke, Gdynia-Pelplin 2004, s. 22)

Jak Pón Bóg stwòrzył swiat, tej wszëcë aniołowie mòckò sã ceszëlë, le jeden aniół stojół smùtny w nòrcie i nic nie gòdòł, a to bël aniół Kaszëbów. Tak gò sã Pón Bóg spitól:

– Cëż të jes taczi smùtny, aniele?

A òn rzekł:

– Jakże jô ni móm bëc smùtny, Bòże. Caletinczi swiat tak jes piäkno stwòrzył, le Kaszëbë jes òstawił tak biédné: le piôseczk na nich i piôseczk, a nic wiãcy.

Pón Bóg sã przëdzdzôł na Kaszëbë i rzekł:

– Pò pròwdze, aniele, môsz sã ò co jiscëc, ale zazdrë le do skrzëni, czë tam jesz w ni co je.

Aniól pòdniósł wiekò i jaż krzikał z ùcechë:

– Jo, tu jesz je skòpicą jezór, błotków, lasów i gór. Jesz kawał mòdrégò mòrza i përnã dobri zemi tu je!

Pón Bóg sã ùsmiechnął i rzekł:

– Schwacze terô nã skrzëniã i wësëp z ni wszëstkò, co w ni je, twòjim Kaszëbóm.

Aniól zrobił tak, jak Pón Bóg kòzôł, i temù Kaszëbë taczé sã piäkné.

Uwaga!

Omawiając powyższy temat warto poprosić uczniów, aby zebrali różnorodny materiał, np. legendy, opowiadania, pieśni i piosenki, teksty literackie (wiersze, fragmenty powieści), informacje o charakterze naukowym, stare pocztówki itp., na temat charakterystycznych elementów kaszubskiego krajobrazu, w tym zwłaszcza znajdujących się w okolicy miejsca zamieszkania uczniów. W tym celu można wykorzystać m.in. zamieszczoną poniżej bibliografię. Ponadto uczniowie mogą sporządzić dokumentację fotograficzną.

Bibliografia

Bieszk S., *Sonety kaszubskie*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1986.

Bławat R., *Stolem z morza i Kaszub. Życie i twórczość Mariana Mokwy (1889-1987)*, Pelplin 2011.

Bork B., Lehmann T., Żmuda-Trzebiatowski T., *Legendy ziemi wejherowskiej*, tłum. na kasz. S. Janke, Gdańsk-Wejherowo 2003.

Borzyszkowski J., Mordawski J., Treder J., *Historia, geografia i piśmiennictwo Kaszubów*, Gdańsk 1999.

Ceynowa J., *Dobro zwycięża. Legendy z Kaszub i Pomorza*, Gdańsk 1985.

Dzëczé gãšë. Antologiô kaszëbsczi pòezji (do 1990 r.), przërëchtowalë R. Drzëzdżón, G. Schramke, Gdiniô 2004.

Ellwart J., *Kaszuby. Przewodnik turystyczny*, Gdynia 2008 (lub inne wydanie).

Ellwart J., *Zabory i ziemia chojnicka*, Gdynia 2009.

Jabłoński A., *Na Nordzie. Przewodnik po osobliwościach Ziemi Puckiej*, Gdynia 1996.

Jabłoński A., *Wëdrówki po Kaszubach. Opowieści po miejscach i ludziach*, Gdynia 1998.

Klaman E., Rzymowski S., Skupowa J., Szukalski J., *Kaszuby. Leksykon geograficzny*, Gdańsk 2002.

Knoop O., *Legendy pomorskie*, przeł. D. Kaczor, I. Kowalska, Gdynia 2008.

Landowski R., *Łabędzi lot Damroki. Baśnie i podania z pomorskich jezior*, Gdańsk 1989.

Mamelski J., *Bursztynowy skarb. Legendy z serca Kaszub*, Gdynia 2010.

Mamelski J., *Legendy kaszubskie*, Gdynia 1999.

Mordawski J., *Geografia Kaszub*, Gdańsk 2008.

Muzyka Kaszub. Materiały encyklopedyczne, red. W. Frankowska, Gdańsk-Wejherowo 2005.

Ostrowska R., Trojanowska I., *Bedeker kaszubski*, Gdańsk 1974.

Prószyński Z., *Ziemia Pucka w opowiadaniu, baśni i anegdocie*, Gdańsk 1971.

Samp J., *Legendy gdańskie: dawne, nowe i najnowsze*, Gdańsk 2000.

Samp J., *Z woli morza. Bałtyckie mitopeje*, Gdańsk 1987.

Schramke G., Struck R., *Legendy rybackie*, Gdynia 2008.

Sikorska A., *Legendy i baśnie kaszubskie*, Chojnice 2006.

Skrë ùsòdzkòwi mòcë. Antologiô kaszëbsczi pòezji 1991-2008, przërëchtowôł G. Schramke, Gdiniô 2010.

Szukalski J., *Na Kaszubach*, Warszawa 1990.

W wieczornej mgle. Niesamowite opowieści z Kaszub ze Słownika Sychty, oprac. G. Schramke, Gdynia-Pelplin 2004.

Wojtkiewicz I., *Rowerem po ziemi słupskiej. Przewodnik nie tylko dla cyklistów*, Gdynia 1999.

Trojanowska I., *Z podaniem i legendą na kaszubskich szlakach*, Gdańsk 2013.

<http://imichalak1493.republika.pl/index.html>

<http://www.wladyslawowo.org/kaszuby,Legenda%20o%20Damroce,W%C5%82adys%C5%82awowo.html>